

4

K historii varhan poutní basiliky Navštívení Panny Marie na Svatém Kopečku u Olomouce

From the history of the organ at the at the Pilgrimage Basilica of Our Lady of Visitation in Svaty Kopecek near Olomouc

Jan Gottwald

ORCID: 0000-0001-8566-9835

ORGANOLOG ARCIDIECÉSE OLOMOUCKÉ,
OLMOUC

ABSTRACT

Olomouc has always been an important cultural center of the Moravia. The rich cultural history of the residence is also evidenced by the organ collection from the first half of the 18th century. One of the greatest instruments was the organ of Johann David Sieber and Anton Richter in the pilgrimage basilica at Svatý Kopeček. Despite the fact that a number of archive materials have been preserved for the given instrument, we do not know exactly its size and price for which it was made. At the same time, its fate in the 19th and 20th centuries was unknown.

Úvod

Olomouc patřila v novověké historii Moravy vždy k nejvýznamnějším politickým, kulturním, vojenským a církevním sídlům. Barokní tvář města byla utvářena především po jeho velkém požáru v r. 1709, kdy nastal nebyvalý stavební a umělecký ruch, díky kterému se nám z 1. pol. 18. stol. zachovala řada nemovitých i movitých památek předních evropských i místních umělců.

Město mělo vynikající ekonomické a intelektuální zázemí (biskupství od r. 1063, arcibiskupství od r. 1777, univerzita od r. 1573, významné církevní řády: jezuité, premonstráti aj.), a tak mohla vzniknout v poměrně krátké době kolekce velkých varhan od čelních představitelů různých varhanářských škol (J. Sehnal 2018: 52–53):

- 1701, sv. Václav (katedrála), Theodor Agadoni, II/24;
- 1706, Klášterní Hradisko (premonstráti), Johann David Sieber, II/34;
- 1722–1726, Svatý Kopeček (premonstráti), Johann David Sieber/Anton Richter, II/31;
- 1730, Panna Maria Sněžná (jezuité), Johann Gottfried Halbich, II/24;
- 1745, sv. Mořic (hlavní městský farní kostel), Michael Engler, III/44.

Poutní basilika na Svatém Kopečku byla postavena dle návrhu císařského architekta Giovanni Pietro Tencally péčí premonstrátů z Klášterního Hradiska na místě dřívější kaple z r. 1632 a posvěcena byla v r. 1679. Dodnes dochovaný rozsáhlý areál s rezidencemi a ambity byl dokončen v 1. třetině 18. stol. v souvislosti s dalším uměleckým děním, jenž byl přípravou na mohutné oslavy 100. výročí založení poutního místa v r. 1732. Hlavním exponentem zmíněného dění byl hradištský opat Robert II. Sancius (www1).

Ke stavbě varhan byl osloven brněnský varhanář Jan David Sieber († 1723), které po jeho smrti dokončil Antonín Richter (1688–1765) (J. Sehnal 2004: 214). Varhanní skříně zhotovil stolař Gallus Precher, ozdobil je Johann Sturmer (1675–1729, plastiky) a Filip Hieber (polychormie) (Navštívení: 5). V dané době vznikly v basilice ještě tzv. „malé varhany“ (I/9) na evangelní oratoři v presbytáři (historicky byly stěhovány mezi prostorem basiliky a kaplí Jména Panny Marie v ambitech), jenž jsou patrně rovněž dílem varhanářů Sieber/Richter, a které byly restaurovány naposledy v r. 1988 (J. Sehnal 2004: 172). Osud nejstarších varhan basiliky od opavského varhanáře Jakuba Ryšáka († 1693), které byly postaveny po r. 1676 a v r. 1725 údajně odprodány do Pozořic či Hradečné, je dosud nejasný (Z. Friedrich 1968: 129; Navštívení: 4; J. Sehnal 2003: 27, 101).

I přesto, že se ke zmíněnému nástroji Sieber/Richter dochovalo poměrně hodně archivních materiálů, zůstávají některé skutečnosti dosud nevyjasněné. Předkládaná studie se snaží opřít o novější a historicky poněkud přehlédnuté zdroje a zejména o srovnávací organo-

Obr. 1. Velké varhany poutní basiliky na Svatém Kopečku (Foto: Adéla Procházková 2017)

logický průzkum, jenž bylo možné uskutečnit až po restaurování a průzkumu významných varhan daného období (Polná, Wien, malé varhany na Svatém Kopečku).

1. Autorství, cena a velikost varhan Sieber/Richter

Varhany byly dokončeny v r. 1726 Antonínem Richterem za 3.428 zl., s ostatními pracemi měly stát 6.000 zl. (J. Sehnal 2004: 214). Zásadními zdroji k určení částky, za kterou byly varhany dokončeny, jsou účetní knihy kláštera Hradisko z r. 1725, který nové varhany platil, a kde je zároveň uvedeno, že částka byla vyplacena Davidu Sieberovi a Antonio Richterovi jako zůstatek nedodělku (*Dem David Sieber und Antonio Richter vor die grosse neue Orgel bezahlt worden und dem 7. Juli 1725 der übrige Rest erfolgt*) (Z. Friedrich 1968: 131). Z uvedeného zápisu však vyplývá, že částka mohla být ve skutečnosti i mnohem vyšší. Tuto tezi podporuje Farní kronika farnosti svatokopecké, kde se na str. 22 (rok 1722) pisatel zmiňuje o stavební činnosti za opata Roberta II. Sancia (1722–1732) a uvádí zde: „Nové varhany jsou překvapivě elegantní a byly dodány za vysokou cenu“ (*Organum quoque novum mirae elegantiae et magni addidit pretii*). V německé poznámce k textu je uvedeno, že varhany stály 12.000 zl., což je částka nebývale vysoká. S tímto údajem bylo pracováno i dál: „Velké varhany v Chrámu Páně Svato-Kopeckém zjednány byly od opata Hradištského Roberta Sancia nedlouho po roce 1722 za as 12.000 zl. stř., a zaujímají co do velikosti – jak se praví – druhé místo na Moravě“ (Farní kronika, rok 1877: 74).

Velikost varhan z hlediska dispozice je rovněž problematickou záležitostí. Zdroje k bližšímu určení máme dva. Mladší je dle od svatokopeckého probošta Julia Jana Půdy (1881–1956) (Navštívení: 5; J. Sehnal 2004: 214) z r. 1949, a starší pochází z r. 1757 (Sbírka 1757).

Dispozice svatokopeckých varhan dle záznamu z r. 1949 (Navštívení: 5–6 v názvoslovné kompilaci s J. Sehnalem 2004: 214):

Manual.		Pedal.	
1. Principal von Zinn im Gesicht	8 Fuß.	1. Principal von Zinn völlig im Gesicht	16 Fuß.
2. Quindecima	2	2. Octava auch von Zinn im Gesicht	8
3. Quintadena	8	3. Pommer offen	16
4. Fugara	4	4. Trompet	8
5. Quinta	4	5. Cornett	3 fach.
6. Sesquial.	2	6. Octava offen	8
7. Nachthorn	8	7. Bordun-Bals offen	32
8. Cimbcl	3	8. Sub-Bals offen	32
9. Octava	4	9. Super Octav	8
10. Sedec.	2	Wobey eine Coppel zu zwey Manual-Clavieren und vier Balgs.	
≡		Das Werk ist Anno 1722. von Antonius Sieber aus Brünn gebauet, und der ictige Organist heisset Thomas Major.	
Positiv.			
1. Principal	4		
2. Fluta Maj.	4		
3. Fluta Min.	2		
4. Rausch Quint	3 fach.		
5. Nasflata	2 Fuß.		
6. Mixtura	4 fach.		

Obr. 2. Dispozice svatokopeckých varhan dle sbírky z r. 1757 (Archiv Petra Koukala)

Hauptwerk (horní manuál), 45 kláves, C-c³ s krátkou oktávou

1.	Prinzipal	8'	prospekt
2.	Flauta maior	8'	dřevo
3.	Quintatön	8'	
4.	Salicionale	8'	velká oktáva společná s Quintatön
5.	Octav	4'	
6.	Flaut minor	4'	dřevo
7.	Quint	3'	
8.	Superoctav	2'	
9.	Mixtur 5 fach	1 ½'	
10.	Scharfmixtur 4 fach	½'	

Positiv (dolní manuál), 45 kláves, C-c³ s krátkou oktávou

1.	Coppel maior	8'	
2.	Prinzipal	4'	
3.	Coppel minor	4'	
4.	Spitzflöt	4'	
5.	Octav	2'	
6.	Quint	1 ½'	
7.	Mixtur 4 fach	1'	

Pedal, 18 kláves, C-a s krátkou oktávou, 18 (!) tónů

1.	Maiorbass	16'	prospekt
2.	Subbass	16'	dřevo
3.	Prinzipalbass	8'	
4.	Bass minor	8'	dřevo
5.	Quintbass	6'	
6.	Octav	4'	
7.	Mixtur 4 fach	2'	
8.	Fagott	8'	dřevěné ozvučny, do kulata točené (!)

Manuálová spojka posunovací, 5 Sperrventilů (!), Kalkant, Tremulant, celkem 1.656 (!) píšťal a 31 rejstříků (!), tlak vzduchu cca 55 mm Vs, brněnským mistrům bylo vyplaceno 3.366 zl. (!). Doplnující technické údaje pochází ze zápisků Antonína Schindlera (Navštívení: 6).

Dispozice svatokopeckých varhan dle sbírky z r. 1757, která je s varhanami Sieber/Richter obdobné velikosti plně kompatibilní (srv. Svidnica, Polná, Wien). V prvním sloupci je opis původního znění, ve druhém opravený údaj, ve třetím odkaz na poznámku, která je dále rozvinuta pod textem:

Die Kloster=Orgel auf den heil. Berg bey Olmütz hat 31 Stimmen (Klášterní varhany na Svatém Kopečku u Olomouce mají 31 hlasů).

Manual.	Manual – Hlavní stroj, 16 rejstříků	Pozn. 1
1. Principal von Zinn im Gesicht 8 Fuss.	Principal 8' v prospektu hlavní skříně	
2. Quindecima 2	Quindecima 1 1/2'	Pozn. 2
3. Quintadena 8	Quintadena 8'	
4. Fugara 4	Fugara 4'	
5. Quinta 4	Quinta 3'	Pozn. 3
6. Sesquialt. 2	Sesquialtera 2 fach	Pozn. 4
7. Nachthorn 8	Nachthorn 4'	Pozn. 5
8. Cimbel 3	Cimbel 3 fach	Pozn. 6
9. Octava 4	Octava 4'	
10. Sedec. 2	Sedecima 1'	Pozn. 7
11. Pifferra von a bis c''' 8	Pifferra 8' od a do c ³	Pozn. 8
12. Mixtura 5 fach	Mixtura 5 fach	
13. Super Octava 2 Fuss.	Superoctava 2'	
14. Feldflöt 4	Feldflöt 2'	Pozn. 9
15. Salecinal 8	Salecinal 8	
16. Bordun-Flet 4 und 2 Fuss.	Bordun-Flet 8' +4'	Pozn. 10
Positiv.	Positiv, 6 rejstříků	
1. Principal 4	Principal 4'	
2. Fleta Maj. 4	Fleta Maj. 8'	Pozn. 11
3. Fleta Min. 2	Fleta Min. 4'	Pozn. 12
4. Rausch Quint 3 fach.	Rauschquint 2 fach	Pozn. 13
5. Nassata 2 Fuss.	Nassata 3'	Pozn. 14
6. Mixtura 4 fach.	Mixtura 4 fach	
Pedal.	Pedál, 9 rejstříků	
1. Principal von Zinn völlig im Gesicht 16 Fuss	Principal 16' v prospektu věží, C/Cs strana	
2. Octava auch von Zinn im Gesicht 8	Octava 8' v prospektu věží, C/Cs strana	
3. Pommer offen 16	Pommer (?) 16'	Pozn. 15
4. Trompet 8	Trompet 8'	
5. Cornett 3 fach	Cornett 3 fach	Pozn. 16
6. Octava offen 8	Octava 8'	Pozn. 17
7. Bordun-Bass offen 32	Bordunbass 16'	Pozn. 18
8. Sub-Bass offen 32	Subbass offen 16'	Pozn. 19
9. Super Octav 8	Superoctav 4'	Pozn. 20

Wobey eine Coppel zu zwey Manual=Clavieren und vier Bälge. Das Werck ist Anno 1722. von Antonius Sieber aus Brünn gebauet. (K tomu jedna spojka k dvěma manuálovým klaviaturám a čtyři měchy. Stroj byl postaven Antonínem Sieberem (!) z Brna v roce 1722).

Poznámky k uvedené dispozici:

Pozn. 1: Hlavní stroj byl pravděpodobně ovládán z horního manuálu.

Pozn. 2: Původní stopové označení bylo zjevně chybné.

Pozn. 3: Původní stopové označení bylo zjevně chybné.

Pozn. 4: U původního označení pravděpodobně chybí poznámka fach, tedy 2 fach. Dle obdobných varhan Sieber/Richter lze předpokládat, že se jednalo o dvouřadý rejstřík dle moderního stopového označení: $2 \frac{2}{3}' + 1 \frac{3}{5}'$.

Pozn. 5: Původní stopové označení bylo pravděpodobně chybné.

Pozn. 6: U původního označení pravděpodobně chybí poznámka fach, tedy 3 fach.

Pozn. 7: Původní stopové označení bylo zjevně chybné.

Pozn. 8: Typický výchvějný rejstřík k Principálu 8'. Není zřejmé, byl-li rozsah od velkého nebo malého a.

Pozn. 9: Původní stopové označení bylo pravděpodobně chybné.

Pozn. 10: Označení napovídá, že se jednalo o dvojici krytých kopul 8'+4', které by se zapínaly současně (!). Další možností, vzhledem k tomu, že je označení v singuláru a varhany jsou veliké, by se mohlo jednat o Bordunflöte 16', kterou Sieber rovněž postavil (Svidnica, Polná, Wien).

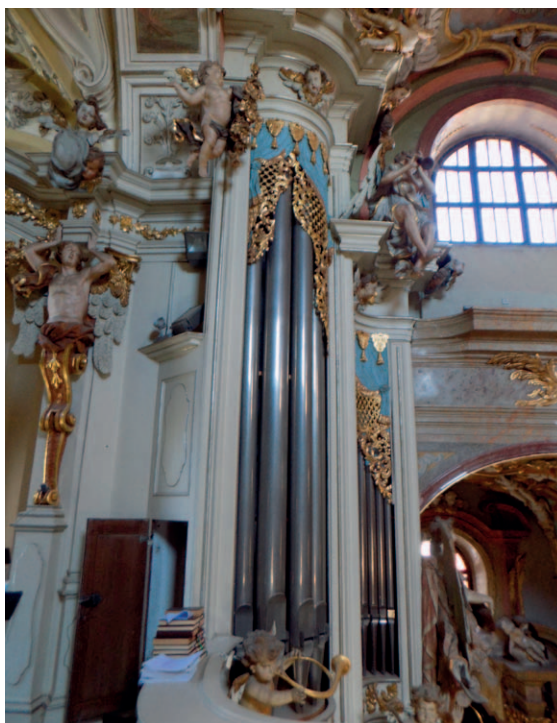
Pozn. 11: Původní stopové označení bylo zjevně chybné.

Pozn. 12: Původní stopové označení bylo zjevně chybné.

Pozn. 13: U původního označení byla pravděpodobně zaměněna stopová délka s počtem řad – viz pozn. 14.

Pozn. 14: Původní stopové označení bylo zjevně chybné. Zdá se, že byla zaměněno číselné označení stopové délky s počtem řad s předchozím rejstříkem – viz pozn. 13.

Pozn. 15: Nejzáhadnější označení rejstříku dané dispozici. Existuje několik možností určení, o jaký hlas se jednalo. 1. Označení Pommer znal pisatel tisku z jiných varhan, a jedná se o označení krytého Subbassu 16', chybou by poté bylo označení offen. 2. Jedná se o zkomoleninu označení jazykového rejstříku Pummort, Bombardt 16', kteréžto Sieber ve větších varhanách stavěl (Svidnica, Polná, Wien). Vzhledem k účtu z r. 1725 se však tato možnost zdá méně pravděpodobná. Dlužno však dodat, že autor sbírky z r. 1757 zná rejstřík

Obr. 3. Pedálová věž na evangelijní straně (Foto: Jan Gottwald 2020)

Pommer a nacházíme jej v dispozicích několika varhan jako labiální i jazykový hlas. Dále srv. s pozn. 18 a 19 kdy dochází ke kumulaci 16' hlasů.

Pozn. 16. Vzhledem k tomu, že se v dispozici nenachází samostatný hluboký kvintový rejstřík, lze předpokládat, že sestava mohla být dle moderního stopového označení: $5\ 1/3' + 4' + 2\ 2/3'$, případně i s tercií: $5\ 1/3' + 3\ 1/5' + 2\ 2/3'$.

Pozn. 17. Druhý 8' otevřený hlas, pravděpodobně dřevěný.

Pozn. 18. S přihlédnutím k pozn. 15 lze považovat i 32' hlas za přípustný, ale málo pravděpodobný (Sieber postavil 32' hlas pouze ve Svidnici) (J. Sehnal 2004: 271). Chybné by poté bylo označení *offen*.

Pozn. 19. Jednalo se pravděpodobně o 16' dřevěný otevřený hlas.

Pozn. 20. Původní stopové označení bylo zjevně chybné.

Pisatel této studie se domnívá, že dispozice z r. 1757 je autentická. Svědčí pro to tyto uvedené skutečnosti:

1. Velikost varhanních skříní: hlavní varhanní skříň má následující rozměry: šířka: 4,35m, hloubka 2m (s prospektovým převisem 0,7m) a výška 7m. Pedálové věže mají trojúhelníkový půdorys s rozměry: prospektová délka: 2,5m, boční stěna: 2,2m, zadní stěna: 1,7m a výška 8,2m. Organologické srovnání s velikostí dalších varhan (Polná, Wien) velikost 31 rejstříkových varhan připouští. Do zmíněného prostoru byly později vestavěny romantické varhany s koncertními rozsahy o 26 rejstřících a žaluziou skříní.
2. Rozmístění varhan: v hlavní varhanní skříní se v postamentu nacházel pozitiv, ovládaný ze spielschranku dolním manuálem, na prospektové úrovni (ve výši 3m) se nacházel hlavní stroj ovládaný horním manuálem (vzhledem k počtu šestnácti rejstříků pravděpodobně na dvou vzdušnicích s dělením C/Cs), v postamentu u zadní stěny kostela se nacházela vzdušnice pedálu (dřevěné hlasy). V pedálových věžích s dělením C/Cs se v prospektu nacházely dva cínové principály 16' a 8' a případně další hlasy (4', Cornett, jazyky). Vzduchová soustava se čtyřmi měchy se nacházela na boku kůru, prostorové zázemí to dovoluje na obou stranách hlavní varhanní skříně.
3. Počet rejstříků a počet písňů: počet rejstříků 31 se nezávisle na sobě nachází takřka ve všech zdrojích (Farní kronika: 74; Navštívení: 6; J. Sehnal 2003: 113).

Obr. 4. Hlavní varhanní skříň (Foto: Jan Gottwald 2020)

Vzhledem k vysoké ceně nástroje a počtu píšťal lze předpokládat, že rejstříků v dispozici bylo více, než je v zápisu z r. 1949. Při součtu počtu píšťal, dle zmíněného zápisu, nikdy nelze dojít k číslu 1.656 píšťal, zato při počtu 31 rejstříků lze s tolerancí (smíšené hlasy, Piffera apod.) na desítky téměř vždy dospět k číslu 1.650–1.700 píšťal.

4. Zdroj z r. 1949 může být zavádějící i z toho důvodu, že dispozice byla zapsána až po opravách v 19. stol., a to ještě po paměti (Navštívení: 5). Jediným zdrojem z 18. stol. tak zůstává sbírka z r. 1757.

2. Osud svatokopeckých varhan v 19. stol.

Nástroj byl pro nepříznivé teplotní podmínky (časté výkyvy počasí v předhůří Jeseníků) často opravován. Problémem zůstává, že řada záznamů před r. 1784 (zrušení domovského kláštera premonstrátů v Klášterním Hradisku a předbrání Svatého Kopečka diecézními kněžími v r. 1785) je již nedohledatelná. Na nástroji po r. 1784 pracovali (J. Sehnal 2004: 214):

- 1784, Johann Haas, 300 zl.
- 1798, Michael Oransky, 250 zl.
- 1827, Johann Nepomuk Ignác Staudinger, 240 zl.
- 1833, František Minář
- 1862, poškození varhan letním suchem (J. Sehnal 2003: 28).

Farní kronika uvádí: „Zda-li od času zbudování varhany byly opravovány, neví se; na nejvyšší byly v běžícím století oprášeny [poznámka na okraji: „Oprava varhan stala se roku 1828 s nákladem 164 zl. KM dle spisu v archivu“]. Postupem času byly varhany rozladěny a z 31 rejstříků, z nichžto sestávají varhany, šlo jich jen asi 9 a ještě ne úplně. Měly zapotřebí opravy. Již pan opat Jeroným Zeidler [1790–1870] zanašel se myšlenkou dát varhany opravit, ale nepřišlo k tomu.“ (Farní kronika, rok 1877: 74). Jak z textu vyplývá, bylo nutné přistoupit k rozsáhlejší opravě nástroje a byl vybrán oblíbený brněnský varhanář Filip Komínek, který koncem 70. let 19. stol. působil jako opravář varhan i na Olomoucku (1876, Penčice a Velký Týnec) (J. Sehnal 2003: 76). Zmínka o opatu Zeidlerovi upomíná, že od r. 1846 bylo poutní místo navraceno opět do péče premonstrátského řádu, a to tentokrát z mateřského kláštera v Praze na Strahově. Farní kronika ke Komínkově opravě dále uvádí: „Jelikož ale kostel byl již dříve poznamenán obnovou a okrašlovač Ferdinand Kreissel již dávno mrtev, obrátila se tato jistina [odkaz na částku 978 zl.] opravení, vyčištění a naladění velkých varhan na velkém kůru a malých varhan na kůru pobočným. **Filip Komínek**, varhanář v Brně, učinil rozpočet, dle kterého za opravení, vyčištění, naladění a vůbec zřízení velkých varhan, a za nový k nim měch (na místě dřívějších, chatrných nedostatečných 4 měchů), jakož i za opravu malých varhan na pobočném kůru požádal 1.350 zl. Od 15. ledna pracoval mistr, pomocník a učeň až do 28. března 1877, na kterýžto den varhany odevzdal; dne 9. a 10. srpna přeladil mistr ještě jednou varhany, začež se jemu vyplatilo 1.150 zl.; zbývajících ještě 200 zl. (na smlouvenou sumu 1.350 zl.) zadrželo se co jistota (kauce), která se má po dvou letech vyplatit.“ (Farní kronika, rok 1877: 74). Oprava nástroje musela být co do rozsahu generální, protože za danou částku

šly v poslední třetině 19. stol. pořídit nové cca 10 ti rejstříkové varhany; z oprav se dochoval ještě zápis na píšťale Cis otevřeného 16´ hlasu: „Tyto varhany opravil Jan Severa, varhanářský pomocník, rozen z Nov. Bydžova v Čechách, se svým pánem Filipem Komínkem stavitelem varhan v Brně. Pracoval jsem nový měch a celé varhany se ladily a velká oprava na mechanice. Dáno L. P. 1877, 19. I. (Nazdar). Kdo to bude číst, ať si vzpomene na mne. Jan Severa, Sbohem 18 K+M+B 77.“ (Navštívení: 6). Vzhledem k podrobným a pečlivě vedeným zápisům ve farní kronice se zdá, že až doposud byl nástroj až na větší opravy technického zázemí (měchy) v původním stavu.

Prvním razantním zásahem, který přišel takřka po 200 letech, a to díky změněnému vkusu na zvuk varhan, byl nástroj postižen v r. 1895, kdy jej přestavěl za 3.350 zl. na II/25 pražský varhanář Heinrich Schiffner (1853–1938), který již pracoval na několika zakázkách pro premonstrátský řád. Farní kronika se na str. 42 (rok 1895) o této přestavbě zmiňuje opět velmi podrobně: „Njd. pan opat Strahovský Sigismund [pozn. Sigismund Starý, opatem 1879–1905] dal na prosbu proboštovu opraviti velké varhany; pracovalo na nich od 21. 2. – 7. 5. několik (5) dělníků pražského stavitele varhan Jindřicha Schiffnera. Stará soustava zásuvková odstraněna a nahrazena v prvním manuále pneumaticko-trubičkovým ústrojem, v druhém manuále a pedálu soustavu kuželovou. Mimoto dáno 5 nových vzduchoven, dvě pneumatické pro violonbass, nový, nový magacínový měch s dvěma klaviaturami a 25 rejstříky. [J. Sehnal 2004: 214 uvádí II/22; je možné, že další 3 rejstříky byly spojky]. Staré varhany měly 1.656 píšťal, 31 rejstříků; některé byly křiklavé – jako Cymbel, 2 Kvinta [pozn. patrně Rauschquinta]. Tyto byly odstraněny a v náhradu za ně dány: 1) Gamba 8´, C-H z cinku, ostatní z cínu. 2) Harmonika 8´. 3) Bourdon 16´. 4) Roh kamzíkový 8´. 5) Flauta 8´. 6) Aeolina 16´ (!) C-H z cinku, ostatní z cínu. 7) Salicionál 8´. 8) Vox coelestis 8´ kombinovaný se salicionálem. 9) Houslový principál 8´. 10) Flauta 4´. 11) Cello z cinku. 12) Flautový bas 8´. 13) Oktávový bas 8´. Práce a oprava spolu s opravou malých varhan stála 3.350 zl.“ (Farní kronika, rok 1895: 42).

Varhany měly po přestavbě tuto dispozici (Navštívení: 7 v kontextu s Kronikou: 42):

I. manuál, hlavní stroj

1.	Bourdon	16´	Schiffner
2.	Principál	8´	původní
3.	Flétna	8´	Schiffner
4.	Roh kamzíčí	8´	Schiffner
5.	Gamba	8´	Schiffner
6.	Harmonika	8´	Schiffner
7.	Oktáva	4´	původní
8.	Flétna	4´	původní (?)
9.	Mixtura	2 2/3´	z původních píšťal

II. manuál, vedlejší stroj

10.	Principál housl.	8´	Schiffner
11.	Copula	8´	původní (?)

12.	Salicionál	8'	Schiffner
13.	Aeolina	8'	Schiffner, lze připustit, že byla 16' bez velké oktávy
14.	Vox coelestis	8'	Schiffner
15.	Flétna	4'	Schiffner

Pedál

16.	Principál I	16'	původní, prospekt (16' +8' Principal)
17.	Principál II	16'	původní, dřevěný (16' +8' Subbass off. a Octavbass)
18.	Violon	16'	Schiffner
19.	Subbass	16'	původní, dřevěný (16' Subbass krytý)
20.	Oktávbas	8'	Schiffner
21.	Flétnabas	8'	Schiffner
22.	Cello	8'	Schiffner

Obvyklá pomocná zařízení.

Z uvedeného vyplývá, že se i po této zásadní přestavbě nacházelo v nástroji velké procento původních píšťal, např. principály hlavního stroje a valná část pedálových rejstříků.

3. Další osudy varhan ve 20. stol.

Svatokopecké varhany byly i přes uvedenou devastaci uchráněny válečným rekvizicím během I. světové války (J. Sehnal 2004: 134). V r. 1929 byl pořízen nový elektrický pohon k měchům, které byly zároveň z kůru přesunuty na půdu severní rezidence. Vzdálenost 16,5m si vyžádala přístavbu vyvažovacího měchu do útrob varhan. Zároveň byla na celém kůru vyměněna podlaha. Opravu provedla na doporučení odborníku krnovská firma bratří Riegerů za 7.848 Kč. Další práce od místních firem stály 3.716,85 Kč, dohromady stála oprava v r. 1929 plných 11.564,85 Kč (Farní kronika: 115).

Zmíněná oprava se však negativně podepsala na použitelném stavu nástroje. Dlouhé vedení vzduchu, který byl zásadně jiné teploty a vlhkosti (viz problémy v 18. a 19. stol. s nástrojem Sieber/Richter) měl neblahý vliv na trakturu a píšťalový fond varhan. Proto bylo přistoupeno, a to i v souvislosti s přípravami na 300. výročí založení poutního místa, k další rozsáhlé opravě nástroje v r. 1932. Ve farní kronice se k tomu píše: „Velké varhany. V červnu byly rovněž vyčištěny důkladně, sladěny a rozmnoženy novými rejstříky: Mixtura 6nás. 2.460., kornet 3-5nás. 2.180.-, trubicová flétna 4' 920.-, lesní flétna 2' 680.-, oktáva 4' 980.-, principál 8' 3.170.-, trompeta 8' 1.940.-, pozoun 16' 2.360.- [pozn. vzhledem k ceně se dá předpokládat, že se jednalo o jednu řadu píšťal, která byla rozdělena na 2 rejstříky; zároveň byla patrně vyměněna vzdušnice I. manuálu kvůli zvýšení počtu rejstříků; paradoxně byly zpátky po 37 letech dodány do varhan alikvotní rejstříky], 2 vzduchovny pro pozoun 16' 940.-, oprava violonu 16' 630.-, odmontování píšťalnic atd. 1.250.-, dodání 2 regulátorů 640., žaluzie s montáží a mech. 670.-, vyčištění a zladění 5.680.-.

Montáž revize a zladění starých malých varhan s upotřeb. materiálem 875.- [od r. 1932 se nacházely v kapli Jména Panny Marie v ambitu, zpět do basiliky byly navráceny v r. 1988]. 3% daň z obrátu 761,25.-. Celkem 26.136,25,-. Provedla firma bratří Riegerové v Krnově.“ (Farní kronika, rok 1932: 115). Během této poslední přestavby byly odstraněny patrně všechny ucelené zbytky cínových rejstříků původních varhan. Zjištění je o to smutnější, že ještě 15 let nazpět (1917) byl kompletní prospekt svatokopeckých varhan chráněn a ušetřen válečným rekvizicím.

Nástroj měl po této přestavbě tuto dispozici (Navštívení: 7):

I. manuál, hlavní stroj

1.	Bourdon	16´	Schiffner
2.	Principál	8´	Rieger
3.	Flétna	8´	Schiffner
4.	Roh kamzičí	8´	Schiffner
5.	Gamba	8´	Schiffner
6.	Harmonika	8´	Schiffner
7.	Oktáva	4´	Rieger
8.	Trubicová flétna	4´	Rieger
9.	Lesní flétna	2´	Rieger
10.	Cornet 3-5x	2 2/3´	Rieger
11.	Mixtura 6x	2´	Rieger
12.	Trompeta	8´	Rieger, pravděpodobně ext. z Pozounu 16´

II. manuál, vedlejší stroj

13.	Principál housl.	8´	Schiffner
14.	Copula	8´	původní (?)
15.	Salicionál	8´	Schiffner
16.	Aolina	8´	Schiffner, lze připustit, že byla 16´ bez velké oktávy
17.	Vox coelestis	8´	Schiffner
18.	Flétna	4´	Schiffner

Pedál

19.	Principál I	16´	původní, prospekt (16´+8´ Principal)
20.	Principál II	16´	původní, dřevěný (16´+8´ Subbass off. a Octavbass)
21.	Violon	16´	Schiffner
22.	Subbass	16´	původní, dřevěný (16´ Subbass krytý)
23.	Oktávbas	8´	Schiffner
24.	Flétnabas	8´	Schiffner
25.	Cello	8´	Schiffner
26.	Pozoun	16´	Rieger, v poloviční délce

Obvyklá pomocná zařízení; fy Rieger použila starý hrací stůl Heinricha Schiffnera, který byl náležitě upraven.

Nástroj Schiffner/Rieger sloužil ve svatokopecké poutní basilice do 90. let 20. stol. Bylo nutné jej neustále opravovat, protože komplikovaný pneumatický systém byl velmi poruchový (nesvědčilo mu zejména dlouhé vzduchové vedení z pudy severní rezidence bez sání elektroventilátoru z prostoru basiliky); tyto opravy byly často prováděny na amatérské úrovni, což vedlo nakonec k odstavení „velkých varhan“ a po r. 1988, kdy byly do basiliky přeneseny a restaurovány „malé varhany“ (J. Sehnal 2004: 172), byly tyto používány k doprovodu liturgie do postavení nového nástroje v r. 1998.

Po II. světové válce a znovu koncem 80. let 20. stol. bylo jednáno s krnovskou firmou Továrna na varhany Krnov, n. p. (Rieger-Kloss) o stavbě nového nástroje (Navštívení: 5 a osobní sdělení A. Schindlera a ing. B. Plánského). Zejména ve zmíněné mladší době již údajně existovaly i plány na nové, koncertní třímanuálové varhany (s dálkovým strojem u oltáře); k jejich realizaci však díky změně politického uspořádání v r. 1989 nedošlo (osobní sdělení A. Schindlera a ing. B. Plánského).

4. Poslední zbytky původních varhan na prahu nové doby

V r. 1990 nastoupili na Svatý Kopeček po 40. letém období nesvobody opět do duchovní správy strahovští premonstráti. Otázka řešení postavení kvalitních varhan se pro obnovené poutní místo jevila jako velmi akutní; následně bylo rozhodnuto, že stavba nového nástroje bude svěřena varhanáři Jaroslavu Stavinohovi (1955) z Valašské Bystřice. Samotné vestavbě varhan, která probíhala v letech 1992–1998, předcházelo restaurování varhanních skříní a freskové výzdoby na kůru (1995–1997) (Navštívení: 7–9); autorem dispozice byl tehdejší organolog Arcidiecése olomoucké P. Angelik Zdeněk Mička, OP, který vycházel z dispozičního předpokladu liturgicky orientovaných varhan s neobarokní zvukovostí (Dopis: 1–2); nástroj byl kolaudován 4. 12. 1998 a jeho pořizovací cena byla 3,8 mil. Kč (Navštívení: 8–9).

Dispozice (Navštívení: 8-9):

I. manuál, C – g ³ Hlavní stroj	II. manuál, C – g ³ Žaluziový stroj	Pedál, C – f ¹ Ve věžích a v hlavní skříní
1. Principál 8´	11. Flétna trub. 8´	19. Principálbas 16´
2. Kryt 8´	12. Salicionál 8´	20. Subbas 16´
3. Roh kamzičí 8´	13. Principál 4´	21. Oktávbas 8´
4. Oktáva 4´	14. Nasard 2 2/3´	22. Flétna krytá 8´
5. Roh noční 4´	15. Flétna lesní 2´	23. Kvintbas 5 1/3´
6. Kvinta 2 2/3´	16. Tercie 1 3/5´	24. Superoktáva 4´
7. Superoktáva 2´	17. Kvinta 1 1/3´	25. Pozoun 16´
8. Seskvialtera 2-3x 2 2/3´	18. Mixtura 3x 1´	Spojka I/P
9. Mixtura 3-4x 1 1/3´	Tremolo pro I. manuál	Spojka II/P
10. Cimbál 3x 1´	Tremolo pro II. manuál	Spojka II/I

Hrací i rejstříková traktura je mechanická. Pedálové věže s rejstříky Principálbas 16' a Oktávbas 8' jsou napojeny elektricky (unitová řada) a píšťaly jsou zhotoveny ze zinku, který je oplášťován fólií. Seskvaltera obsahuje septimovou řadu, imituje tak jazykový rejstřík. Pozoun 16' byl zakoupen ze starších varhan německé poválečné výroby, jinak byly všechny ostatní hlasy zhotoveny nově. Jedná se o 2. dílo varhanáře Jaroslava Stavinohy.

Při stavbě těchto nových varhan byly podobně barbarsky, jako před 100 lety, zlikvidovány romantické varhany Schiffner/Rieger; o co hůře, s požehnáním organologického dohledu byly zničeny i poslední pozůstatky původních varhan Sieber/Richter; naštěstí ještě v 80. letech 20. stol. byly zdokumentovány prospektové píšťaly pedálových věží, které sloužily varhanáři Jürgendu Ahrendovi jako vzor pro restaurování Sieberových varhan u sv. Michaela ve Vídni (J. Sehnal 2004: 214). Až do r. 2015 se mělo za to, že z barokního a romantického nástroje nezůstalo nic (vyjma velkého měchu s elektroventilátorem fy Rieger na půdě). Díky stavebním úpravám a restaurátorským pracem v premonstrátském kostele v Jihlavě (rovněž pod strahovským mateřincem) byl objeven depozit převezených částí nástrojů ze Svatého Kopečka z 90. let 20. stol., za prvotní ohledání

Obr. 5. Část původních píšťal prospektové pedálového rejstříku Octava 8' (Foto: Jan Gottwald 2020)

varhanních píšťal a dalších komponentů je potřeba poděkovat panu varhanáři-restaurátovi MgA. Daliboru Michkovi, který následně řadu dílů převezl zpět na původní místo. Po hlubším prozkoumání bylo zjištěno, že se zachovaly tyto součásti varhan:

Sieber/Richter

Prospektová pedálová Octava 8' (C-H)

2 nohy cínového Principálu 16'

Subbass offen 16', dřevěný, otevřený (C-H)

Bordun-Bass 16', dřevěný, krytý (C-H)

Octava 8', dřevěná, otevřená (C-H)

Cínové píšťaly brněnské barokní provenience, většinou 1' délky a menší (desítky kusů, poničené)

Schiffner/Rieger

smykové rejstříky v 8' poloze:

Housl. Principál, Gamba, Aeolina,

Salicionál, Vox coelestis; Kryt 8'

Flétna 8', Kamzičí roh 8', ozvučny

Pozouny a Trompety, prospekty ze

zinku, vzduchové regulátory,

tremola, starší klaviatury

Obr.6. Původní dřevěný pedálový Subbass offen 16' (Foto: Dalibor Michek 2016)

Barokní kovové píšťaly jsou vesměs poničené; pedálová Octava dlouho ležela a „zplacatěla“. Zajímavostí je, že má vykožené ladící kroužky ze stejného materiálu (18. stol.) jako je vyroben korpus samotné píšťaly. Dřevěné píšťaly jsou velmi dobře zachované, mají druhotné zásahy: zvyšována labia (některé s půlkruhovým výřezem), přidávané vousy s válečky a poničené krepky.

Závěr

Varhany poutní basiliky na Svatém Kopečku u Olomouce patřily vzhledem k zainteresovaným umělcům-zhotovitelům, vynaloženým finančním prostředkům a nemalému orga-

Obr. 7. Původní dřevěný pedálový Bordun-Bass 16' (Foto: Dalibor Michek 2016)

Obr. 8. Původní dřevěná pedálová Octava 8' (Foto: Dalibor Michek 2016)

nizačnímu úsilí bratří premonstrátů bezesporu k největším a nejvýznamnějším nástrojům širšího regionu. I přesto, že se jednalo o mistrovský výtvar předních moravských varhanářů, nebylo jim dopřáno přežít politické a kulturně-estetické peripetie 18. a 19. století (Josefínské reformy, změna hudebního vkusu). Nicméně, díky osobnostem, které si vážily kulturního dědictví a dokázaly ocenit řemeslný um na nejvyšší úrovni, byly do dnešních dnů zachovány alespoň části kdysi slavných varhan.

BIBLIOGRAPHY

DOPIS. Korespondence mezi Římskokatolickou farností na Svatém Kopečku a Památkovým ústavem v Olomouci ze dne 16. 2. 1996. Archiv zmíněného farního úřadu.

FARNÍ KRONIKA. V archivu Římskokatolického farního úřadu na Svatém Kopečku u Olomouce. Jedná se o autentické zápisy a různé opisy s přípisy dění v místě od duchovních správců z doby 2. pol. 17. stol. až po r. 2000.

FRIDRICH Z. (1968). *K dějinám varhan na Kopečku a na Hradisku u Olomouce*. „Hudební věda“, 5, 128–138.

NAVŠTÍVENÍ. *Pamětní list (brožura) k slavnosti svěcení nových varhan v poutní basilice Navštívení Panny Marie na Svatém Kopečku u Olomouce*. 12. 12. 1998. Vydali strahovští premonstráti na Svatém Kopečku. Texty k historii varhan od Antonína Schindlera (1925–2010) a Bohuslava Smejkal (1924–2015).

SBÍRKA (1757). *Sammlung einiger Nachrichten von berühmten Orgelwerken in Teutschland*. Breslau: Carl Gottfried Meyer, 75.

SEHNAL J. (2003). *Barokní varhanářství na Moravě, I. díl – Varhanáři*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně.

SEHNAL J. (2004). *Barokní varhanářství na Moravě, II. díl – Varhany*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně.

SEHNAL J. (2018). *Barokní varhanářství na Moravě, III. díl – Dodatky*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.

www1: svatykopecek.cz/historie.

SUMMARY

Organ at the Pilgrimage Basilica of Our Lady of Visitation in Svaty Kopecek was built by the Brno organ builders Johann David Sieber († 1723) and Antonín Richter († 1765) in 1722–1726 and was one of the most important and greatest instruments of its time. It probably had 31 stops and cost at least 6,000 zl. Some historical sources and facts have not yet been known (especially Parish chronicle – Farní kronika). The organological comparison could only be performed after the restoration of similar organs (Polná, Wien). During the 18th and 19th centuries was continuously repaired. The general restoration was made in 1877 by the Brno organ builder Filip Komínek for 1,350 zl. In 1895, the organ was rebuilt by the Prague organ builder Heinrich Schiffner for 3,350 zl. in the spirit of the Cecilian reform. Nevertheless, the instrument still contained the original Baroque pipes. In 1932, the organ was rebuilt and extended by the Krnov firm of the Rieger brothers for 26,135.25.- Kč, and other pipes from the original organ (especially the prospect of the Great Organ – Hauptwerk) were destroyed. The organ was in the 1990s removed and into the original organ case was built in 1992–1998 new neo-baroque instrument II / 25, op. 2, by Jaroslav Stavinoha from Valasske Bystrice for 3.8mil Kč. It was generally known that nothing of the older organ was preserved. In 2015, the components of the basilica organ were found in Jihlava: Sieber / Richter Organ: 3 pedal registers from wood and 8´ pedal prospect; Schiffner / Rieger: string stops and parts of the technical background of the organ (wind system components).

Klíčová slova/Keywords:

Svatý Kopeček u Olomouce • moravské barokní varhanářství
 • Johann David Sieber • Anton Richter • Heinrich Schiffner
 • Bratři Riegrové • Jaroslav Stavinoha

Svatý Kopeček u Olomouce • moravian baroque organ building
 • Johann David Sieber • Anton Richter • Heinrich Schiffner • Rieger
 brothers (Gebrüder-Rieger) • Jaroslav Stavinoha

Jan Gottwald – born 1982 in Šternberk, Czech Republic (Moravia). Studies at the Slavonic gymnasium (Olomouc), conservatories in Brno and Ostrava (organ, piano, harpsichord, conducting, singing) and took part in a number of international master organ courses. Then studies at the university in Brno and Olomouc (musicology and theology). Since 1995 he has been active in Olomouc as a musician (organist, conductor, choirmaster, composer), music-cultural organizer a popularizer. Teacher at Slavonic gymnasium, Music school „Žerotín“ and organologist and member of the Sub-committee for Liturgical Music of the Roman Catholic Archdiocese of Olomouc. Documentator of historical organs and regularly publishes. *Regenschori* in Svaty Kopecek since 2012.

e-mail: gottwaldjan@seznam.cz